

Andor Csaba

I. Fráter Erzsébet Szimpózium

Nagyvárad, 1997. június 28-29.

Az elmúlt években, évtizedekben mindössze két irodalomtörténeti tanácskozás volt Magyarországon, amelyet rendszeresen megtartottak: a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság* által rendezett *Zrínyi Konferencia* és a *Madách Irodalmi Társaság* évenkénti rendezvénye, a *Madách Szimpózium*. Nyilvánvalóan sok más alkotó életének és életművének feldolgozását, közkinccsé tételét elősegíthetné, ha nemcsak kerek évfordulók alkalmával fordulna feléjük ideig-óráig az érdeklődés, ám a rendszeresség a honi irodalomtörténeti kutatásoktól csaknem idegen.

Fráter Erzsébet nem tartozik azok közé a személyek közé, akikkel kapcsolatban évente meg lehetne rendezni egy tanácskozást; túlzottan kevés az, amit róla tudunk, s a levéltári kutatásoktól sem várható sok új információ vele kapcsolatban. Inkább a már meglévő ismeretek új szempontú feldolgozására nyílik lehetőség. Sokáig kérdéses volt, lehet-e, érdemes-e egyáltalán egy külön ülészakon foglalkozni vele?

Az ilyen kételyek eloszlatásához nemcsak az szükséges, hogy legyen néhány elszánt kutató, aki vállalja, hogy előadást tart a témáról. Legalább ilyen fontos az is, hogy legyenek, akik a körülmények megteremtésével komoly ösztönzést adnak a kutatóknak. Nagyvárad megyéspüspöke, *Tempfli József* 1996. október 4-én, a IV. Madách Szimpóziumon Nagyváradot ajánlotta az I. Fráter Erzsébet Szimpózium helyszínéül.

Közbevetőleg: sokan még ma sem tudják, mi köze van Tempfli Józsefnek Fráter Erzsébethez, ezért egy bekezdés erejéig célszerű megvilágítani a kívülálló számára talán szokatlannak tetsző invitálást. Amikor a Ceausescu-korszak vége felé szóba került Nagyváradon az ún. várad-olaszi temető felszámolása, Tempfli József számos sírt megváltott, köztük Fráter Erzsébet sírját is. A koporsókat azután átszállították a Barátok Templomába, amelynek kazamatájában - azonosítás után - befalazták. A halhatatlan hitves életét kutatók régóta tudták: két Fráter Erzsébet nyugszik egymás tőszomszédságában a várad-olaszi temetőben: Madách Imréné és fiatalon elhunyt unokahúga, akit szintén Fráter Erzsébetnek hívtak; éppen az életkorok különbözősége alapján egyszerű volt az azonosítás. A református Fráter Erzsébet végső nyughelye tehát - Tempfli Józsefnek köszönhetően - egy katolikus templomban található.

De térjünk vissza a tanácskozáshoz! Az előkészítő munka során gyorsan kiderült: ha lesz szimpózium, akkor lesznek előadások, lesz hallgatóság is. Közben megjelent egy-két hirdetés a magyarországi sajtóban a közelgő rendezvényről: előbb a *Népszava* március 24-ei számában, majd az *Új Magyarország* május 13-ai számában e sorok írójával készült interjúból értesülhettek az érdeklődők a közelgő tanácskozásról, végül közvetlenül a rendezvény előtt *T. Pataki László* az *Új Magyarországban* adott hírt róla.

A résztvevők első csoportja június 27-én pénteken este érkezett Nagyváradra, a Kano-nokoron lévő Püspöki Hivatalba, a vacsorát azonban a református egyház által működtetett közösségi házban fogyasztottuk el. Nagyváradon az ökumenizmus nem üres szólam: előre nem látott események következtében szálláshelyünk egy református kollégiumban volt, s a szimpózium helyszínét is a református egyház biztosította, jöllehet *Tökés László* ekkortájt nem tartózkodott Nagyváradon.

Június 28-án szombaton délelőtt városnézéssel kezdődött a program. Ennek során a résztvevők megtekintették az ún. Fogtövi-házat, Fráter Erzsébet utolsó nagyváradai lakhelyét, ahol a hagyomány szerint 1862 november elején utoljára találkozott Madách Imrével, aki azért utazott Váradra, hogy Jolán lányát - akit addig az édesanyja nevelt - magával vigye Alsósztrégovára. A kis földszintes épület igen rossz állapotban van. Mint megtudtuk, jelenleg egy idős hölgy lakja, akinek életében már nem várható kedvező fordulat az épület további sorsát illetően. Csak remélni lehet, hogy ez a dísztelen, jellegtelen épület nem fog a városrendezési elképzeléseknek áldozatul esni. Városnézés közben a csoport eljutott a Barátok Templomába is, ahol Fráter Erzsébet sírjánál koszorút helyezett el. A templommal átellenben ma is a kórház található: az az ispotály, ahol 1875. november 17-én a költő hitvese elhunyt. Végül a délelőtti városnézés során eljutottunk a püspöki palotába és a bazilikába, ahol több kiállítást (kincstár, képtár, néprajzi és archeológiai gyűjtemény), valamint a város védőszentjének, Szent Lászlónak a hermáját tekintettük meg.

A szimpózium előadásai délután 3 órakor kezdődtek. Addigra minden résztvevő szerencsésen megérkezett, s a helybeliek közül is jó néhányan eljöttek a tanácskozásra. Ha a résztvevőket név szerint nem is, a településeket talán érdemes felsorolni, ahonnan a szimpózium résztvevői érkeztek: Balassagyarmat, Budapest, Csáb, Csecse, Gyula, Kolozsvár, Nagyvárad, Nyíregyháza, Salgótarján, Szarvas, Százhalombatta. Vendéglátónkon s a később említendő előadókon kívül azonban legalább egy résztvevőt név szerint is illő megemlítenünk: *Szabó Józsefet*, aki a Nagyváradai Allami Színház 1974-es Tragédia-előadásának a rendezője volt, s akinek produkciója olyannyira elnyerte névrokonának, *Szabó József püspöknek* - a maig legnagyobb Madách-gyűjtemény alapítójának - a tetszését, hogy nagyváradai tartózkodását jócskán meghosszabbította. Mint ahogy meg kell említenünk azt is, hogy a Fráter család ma élő tagjai közül többen részt vettek a szimpóziumon, ahol előbb *Csikász István* versben üdvözölte házigazdánkat, majd *Tempfli József* megnyitója és *Andor Csaba* üdvözlő szavai után az előadások következtek.

Az első előadást *Kozma Dezső*, a kolozsvári egyetem professzora tartotta *Fráter Erzsébet a Madách-értelmezésekben* címmel. Az összefoglalásból képet nyerhetett a hallgatóság arról, miként határozta meg szinte kezdettől fogva a Madách-értelmezéseket Fráter Erzsébet, hogyan került be személye, személyisége nemcsak a Madách életrajzokba, de az életművet

elemző írásokba, nem utolsó sorban magának *Az ember tragédiájának* az elemzéseibe is, mert ha a kortársak (Szász Károly, Erdélyi János és a többiek) - érthető tapintatból, de olykor talán a szükséges információ hiánya miatt - nem is írtak erről, Fráter Erzsébet halála után már alig született olyan új elemzés, amely valamilyen formában ne érintette volna a személyét.

A második előadó *Benes Istvánné* grafológus volt; előadásának címe: *Egy öskép két asszonya: Anna és Erzsébet*. Benes Istvánné immár negyedik éve tanulmányozza nemcsak Madách Imre, de a család több más tagjának is a kézírását. Előadásának egyik fő gondolata az volt, hogy az íráskép is megerősíti a két asszony személyiségének végletes különbözőségét. Elvileg ugyan ebből nem következik a személyek ellentéte - a különbözőségekre elvben egy ideális komplementer-kapcsolat is épülhetett volna -, ám tudjuk, hogy a valóságban kezdettől fogva rossz volt a viszonyuk.

A harmadik előadó, Mohás Livia személyesen ugyan nem tudott jelen lenni a rendezvényen, *Fráter Erzsébet pszichológiai arcképe* c. előadását azonban elküldte, s azt Tompa Lászlóné felolvasta. Ez az eddigi legrészletesebb pszichológiai elemzés, de talán nem az utolsó. A későbbiekben remélhetőleg további munkák fogják felhasználni főbb következtetéseit, amit az is megkönnyít, hogy nem egy meghatározott lélektani irányhoz kötődik az elemzés, így téziseit egymástól távolálló irányzatok művelői is továbbgondolhatják.

A negyedik előadó T. Pataki László volt, akinek „erzsológiai” tárgyú írásai korábban a Palócföld hasábjain láttak napvilágot. A téma ezúttal is a „Véd/vádirat” volt (lásd a Palócföld 1992/5.számát), amelynek új szempontú felvetéseit a jelenlévők érdeklődéssel hallgatták. T. Pataki koncepciója értelmében az egész eddigi Madách-kutatásnak - elsősorban az életrajzi megállapításoknak - a kritikai újragondolására lenne szükség, mivel bizonyos „alpművekben” - így mindenképp Palágyi Menyhért monográfiájában - olyan pontatlanságok, sőt valótlanosságok találhatók, amelyeknek az átvétele a tévedések, hamis beállítások átörökítését jelenti. Márpedig az elmúlt száz év Madách-kutatása igen nagy mértékben éppen Palágyi munkájára támaszkodott, s szinte teljesen figyelmen kívül hagyta annak korabeli kritikáját. T. Pataki nézőpontja mindenképp üdvözlendő: nemcsak Palágyi és nemcsak Madách-család kapcsolatban írt le téves vagy hamis információkat: tankönyveink, irodalmi kézikönyveink, lexikonjaink szinte hemzsegnének a tévedésektől; még jó, ha a szerző születési és halálozási dátumát pontosan közlik (mint tudjuk, Madách születési dátuma minden lexikonban tévesen szerepel).

Végül e sorok írója tartott előadást *Madách és Lisznyai* címmel. Bár a téma első pillanatban a szimpózium tárgyától távol esőnek tűnhet, valójában mégis csak köze van Fráter Erzsébethez, amennyiben az előadásban felvetett hipotézis szerint egy szerelmi háromszöggel állunk szemben. Az előadó mellett érvelt, hogy az *Egy vetélytárshoz* c. verses levél címzettje Lisznyai Kálmán volt.

Az előadásokat egy irodalmi összeállítás követte. Előbb *Patakiné Kerner Edit* és Csikász István részletet adtak elő *Az ember tragédiájából*, majd T. Pataki László *Lidercláng* c. monodráma következett Patakiné Kerner Edit előadásában, amelyet a közönség kitartó tapsa követett.

Vasárnap délelőtt a résztvevők Cséhtelekre látogattak, hogy megtekintsék azt az épületet, ahová előbb 1845 februárjában, majd néhány héttel később, márciusban utazott Madách,

hogy aztán március 13-án megtartsák az eljegyzést. Az egykori Fráter kúriában (s a későbbi tulajdonos által 1914-ben épített kastélyban) ma az öregek otthona található.

A Fráter-kúriáról soha nem tettek közzé sem fényképet, sem metszetet, az egyetlen szűkszavú leírást az odalátogató *Mohácsi Jenő* adta róla még 1940 körül, az a Mohácsi Jenő, aki *Lidércke* c. életrajzi regényében meglehetősen kedvezőtlen képet festett a halhatatlan hitvesről. Igaz, néhány évvel később, amikor erre a látogatására sor került, már megváltozott a véleménye. Fényképet azonban ő sem közölt az épületről, így aztán nem is volt olyan könnyű eldönteni, hogy a mai épület azonos-e azzal, amelyben a nagy esemény történt. Leírása nyomán azonban mégiscsak megállapítható volt az épületek azonossága. Igaz, mára a homlokzati részt sikerült szinte a felismerhetetlenségig átalakítani (az egykori tornác és bejárat helyét csak két befalazott oszlop jelzi), de azért semmi kétség: itt volt az eljegyzés, ez volt valaha a Fráter-kúria, még akkor is, ha a helybeliek erről semmit sem tudnak.

A rendezvény utolsó eseménye a Nagyváradi Bazilikában tartott ünnepi szentmise volt, amelyet Tempfli József celebrált.

Fráter Erzsébet Szimpózium nem lesz minden évben; e sorok írója azt a javaslatot tette, hogy legközelebb 2002. június 28-án találkozzanak a résztvevők, éspedig Madách feleségének szülőfalujában, Csécsén, s onnan utazzanak másnap reggel közösen Nagyváradra.

A rendezvény előadásain sokféle megközelítési módról szó volt, tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a témát olyan sok irányból sikerült körüljárni, hogy további elemzésekre nincs is szükség. Ennek illusztrálására két olyan szempontot említenék, amelyek a közelmúltban kerültek fel, de amelyeknek mélyebb elemzésére eddig még nem került sor. Az egyik: miért és miként tett szert olyan különös jelentőségre a magyar kultúrában éppen ez a házassági konfliktus? Györfly Miklós meglátása szerint ennek egyik fontos - de eddig nem elemzett - oka az lehetett, hogy a XIX. századi magyar irodalomtörténetben (ha eltekintünk Mikszáth „névleges” válásától) ez az egyetlen eset - legalábbis jelentős alkotóink körében -, amely válással végződött.

A másik szempontot *Petrányi Ilona* vetette fel: miért is írt Fráter Erzsébet - közvetlenül a válás után - anyósának levelet? Végtére is nem tőle vált el, hanem Madách Imrétől! Minthogy pedig Madách Imrének ebben az időszakban nem írt levelet, ez azt jelenti, hogy a férjnek ekkor már nem volt beleszólási lehetősége közös sorsukba. De vajon miért nem? Lélektani értelemben vett önállóságról lenne szó? Azt jelentené ez, hogy Madách helyett minden igazán fontos kérdésben az édesanyja döntött? Valószínűleg nem, sőt, bizonyos jelek inkább arra vallanak (legfőképpen magának a házasságnak a ténye!), hogy éppen ellenkezőleg, fontos ügyekben nagyon is értett hozzá a költő, hogy édesanyjára nyomást gyakoroljon, kedvező döntését kikényszerítse. Lehet, hogy a megoldás itt is - mint néhány más életrajzi vonatkozásnál - egyszerűen az, hogy Madách - meggondolatlanul vagy sem, ezt most ne firtassuk - elkötelezte magát, ígéretet tett arra, hogy nem fogadja vissza Fráter Erzsébetet. Ha így volt, akkor még az is lehet, hogy ő maga mondta (üzente vagy sugallta) Fráter Erzsébetnek azt, hogy forduljon levélben az édesanyjához. *Petrányi Ilona* érdekes felvetése mindenképpen további elemzést érdemelne.

A két példa alapján minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a II. Fráter Erzsébet Szimpóziumon is lesznek még érdekes előadások, új szempontú elemzések. A hátralévő

öt év elég hosszú időnek látszik ahhoz, hogy egyfelől az előadásokon felvetett, másfelől az imént jelzett kérdésekre a kutatók megkíséreljenek választ adni. Ami pedig a rendezvény körülményeit illeti: az a mindannyiunk számára emlékezetes vendégszeretet, amelyben Tempfli József a résztvevőket részesítette, egyúttal azt is szavatolja, hogy akik első alkalommal eljöttek, azok - ha körülményei engedik - bizonyára eljönnek majd öt év múlva is, mi több: élménybeszámolóik nyomán talán azok is eljönnek majd, akik ezúttal nem vállalkoztak az útra.

Párkányi Péter szobra